

SZAKIRODALOM — AKADÁLYOKKAL

A külföldi szakirodalom hozzáférhetőségéről

A szakirodalom¹ beszerzésének hirtelen és drasztikus korlátozásai az elmúlt években a napisajtóig terjedő heves reagálásokat váltottak ki. Természetes, hogy minden intézmény a saját ellátottságának védelmében vonult fel, ami háttérbe szorította a tudományos irodalom hozzáférhetőségének általános problémáit. Amikor a radikális csökkentések sokkja után beletörődni látszunk abba, hogy a csökkentés immár lassúbb, de megállíthatatlan folyamattá vált, ezeket az általánosabb problémákat is meg kellene vizsgálni. Nem mint a könyvtárak intézményi, hanem mint a kutatás legsajátabb, egzisztenciális problémáját. Annál inkább, mivel a könyvtár és a kutatás ma mintha a szellemi élet két, egymástól független területévé vált volna; más irányítás és más finanszírozás alá tartoznak. Amíg a kutatómunka szükségessége az evidencia fokára emelkedett, addig csak két olyan könyvtári kategória van, amely nem szorul létjogosultságának ismételt bizonygatására: a nagykönyvtárak és a közművelődési könyvtárak. Az e két véglet között elhelyezkedő intézményi (kutatóintézeti, tanszéki, közgyűjteményi stb.) könyvtárak, ahogyan különböznek szakmai profil és gyűjtőkör szempontjából, úgy esnek a legkülönbélebb elbírálás alá. Eltérő az irányításuk, pénzügyi lehetőségük, sőt, még abban is különböznek egymástól, hogy gyarapítási politikájukba az intézmény vezetője beleszólhat-e (a tanszékvezető például nem). Nem elég nagyok, hogy egy nagykönyvtár létének evidenciájával rendelkezzenek, és per definitionem nem közművelődési könyvtárak, amelyekért valamely hatóság felelősséggel tartozik. Csak a fenntartó intézmény felelős érte önmaga előtt, amiből következik vertikális és horizontális megítélésük esetlegessége és szubjektívizmusa: tudományos könyvtáraink magán- és csoportérdekek kifejezőivé, rivalizálások tárgyává, státusszimbólumokká válhatnak. A szakmai ügyeszeretet és a szorult helyzet találkozása szabályellenes fogásokhoz vezet, de mivel az eredményes ügyeskedés a könyvtárnak csak javára válik, elkerülhetetlen a következtetés: a szabályokban és a struktúrában van a hiba.

Félek azonban, hogy nem elsődlegesen a szabályokban, hanem abban *a mentalitásban*, amely ma fedezéket talál devizaproblémáinkban és külkereskedelmünk furcsaságaiban, de amely — legalábbis nekem úgy tűnik — nem új keletű magyar betegség. Mintha valamilyen atavisztikus averzióban szenvednénk a könyvtárakkal szemben. Néhány főúr kedvteléséből, néhány gazdag szerzetesrend lehetőségeiből, néhány egyház szívós igyekezetéből híres könyvtárak születtek, majd vegetáltak és meghaltak (értsd: fejlesztésük abbamaradt). Az Akadémia Könyvtára korszakokon keresztül nem az volt, aminek lennie kellett volna; el is fért ott, ahonnan már rég méltóbb helyre kellett volna költözködnie. Sok gimnázium példásan válogatott, valóban tudományos igényű tanári könyvtára szóródott szét, likvidálásuk ma is tart. Intézményeink könyvtáraiban a vezető munkatársak időszakai szerint lehet fellendülési és hanyatlási korszakokat megkülönböztetni (amit jó

¹ Csakis a tudományos irodalomról lesz szó, bár, mint látni fogjuk, külkereskedelmünk ezt a megkülönböztetést nem ismeri. Senki sem fogadott fel továbbá a természettudományok prókátorának, amelynek munkaeszközei többfélék.

fejben tartani, hogy tudja az ember, mit, hol keressen). Sok könyvtár magját hagyatékok alkotják olyan könyvekből, amelyeket a maguk idejében, nem hagyatékból kellett volna beszerezni. Tanszékek könyvtárát a professzor magánkönyvtára pótolta, ahogyan a régi német egyetemeken (gondoljunk pl. *Kantra*) a professzornak kellett saját házában előadóteremről gondoskodnia. Könyvtárak felozlatásának az antikváriumlátogató napról napra nyomát láthatja a könyvek pecsétjeiben, amelyek néha sorozatban mutatják, hány helyen nem volt könyvtárra szükség. Intézeteket, tanszékeket és egész egyetemeket alapítunk könyvtár nélkül, ami talán még érthető egyes természettudományokban, amelyek szakirodalma gyorsan avul, de nem érthető általában. Egyetemi elődeim a húszas és a harmincas években rendszeresen „feljártak” Bécsbe, ahol a párhuzamos tanszékeknek hiánytalan sorozataik voltak olyan művekből és folyóiratokból, amelyeknek még 1914 előtti köteteit is hiába keresték volna saját tanszékükön. Épp ezért nem hiszem, hogy az általános pénzhiány lett volna és lenne ma is a döntő. Döntő az a szemlélet, amely szakkönyvtárakra nem juttatott és ma sem juttat pénzt. Tehát ne áltassuk magunkat azzal, hogy mivel ma egy forint nem egyenlő egy forinttal, ha devizáról van szó, a beszerzés *csak* ezért nehezebb. Az okok mélyebbek; ha úgy tetszik, történetiek.

A szakirodalom túltermeléséből nem az következik, hogy fölösleges mindent elolvasni, mert úgy sem lehet, hanem az, hogy sokat kell olvasni. Pontosabban: a saját szűkebb szakterületen lehetőleg mindent kézbe kellene venni, mert a szakfolyóiratok ma már annyira sem szelektívek, mint azelőtt. Szinte szabályszerű, hogy új folyóiratok első kötetei fontosabb közleményeket hoznak, mint nagy nevű régebbiek és lokális orgánumban éppúgy felbukkanhat alapvető közlés, mint egy centrálisban. A társadalomtudományok művelője nem elégedhet meg azzal, hogy kutatásainak „irodalmazásához” a közelmúlt publikációiban tájékozik, mert maga a kutatás folyamata is olvasás; tárgya, nyersanyaga is „irodalom”. Egy forrásadat értékét nem közlésének időpontja határozza meg, a szakirodalom pedig nem úgy avul el, mint a legtöbb természettudományban. Ami egyszer leíródott, az forrás és szakirodalom marad nemcsak a tudománytörténész számára. A kutatásra fordított idő és energia egy része mindenütt törvénytörően az irodalom felkutatására emésztődik fel, de hogy ez az idő minálunk sokszorosa a megengedhetőnek, annak az előbb mondott „nemzeti” okai vannak.

Akinek megadatott, hogy egy külföldi szakkönyvtárban dolgozhasson, biztosan sóvárogva fog visszaemlékezni az ott töltött időre. Arról a fegyelemről és rendről nem beszélve, amelynek hatása alól senki sem vonhatja ki magát, s amelynek mi annyira híján vagyunk, a hazainál sokszorta hatékonyabban eltöltött idő jóleső emléke nem a külföldi tanulmányúttal szükségképp együttjáró szabad időbeosztásból és nyugalmasabb munkakörülményekből fakad, hanem abból, amit ezek a könyvtárak nyújtanak:

— a *jól körülhatárolt gyűjtési kört*, ami egy szűkebb szakterület gyakorlatilag teljes irodalmát jelenti, értve ezen minden folyóiratot és könyvet, amely kizárólag vagy nagyrészt a szakterülettel foglalkozik (rokon területek esetleg egy szomszédos hasonló könyvtárban található);

— *szabadpolcos rendszert*; a kutatónak nem kell jelzetek kikeresésével, kérilapok kitöltésével és várakozással az idejét töltenie; ha egyszer tájékozódott az elhelyezés rendjében, gyorsan átnézhet polcnyi irodalmat, megállhat egy pole előtt, belelapozhat bármibe, és leteheti (esetleg nem vissza), ha nem az van benne, amit keres;

— *hosszú, reggeltől a késő estébe nyúló nyitvatartást* — ez gyakran a kölcsönzés kizárásával jár, de előnye, hogy a kollégák nem ülnek hónapokig, évekig egy könyvön, minden mindig megtalálható.

A könyvtár egy sarkában elhelyezett pénzbedobós xeroxmásoló nem minden ilyen könyvtár velejárója, mert sok helyen a kötéseket féltik a kihajtogatással járó rongálástól. De ez olyan félelem, amire csak azt mondhatjuk: ihre Sorgen möcht' ich haben. . .

Az ilyen könyvtári struktúra *nem a nagyságrend függvénye*. A firenzei Nemzeti Könyvtár, amely kb. a mi Széchényi Könyvtárunknak felel meg, ilyen szakkönyvtárak sorát működteti egy emeleten, ami nem azonos egyes nagy könyvtáraink kutatószobáival, ahova a könyveket éppúgy be kell kérni, mint a nagyolvasóba. A háromezer (!) periodikát járató londoni SOAS többemeletes könyvtára vagy az újabb német egyetemek kari könyvtárai (tanszéki könyvtárak nincsenek) hosszan nyitvatartó, szabadpolcos könyvtárak, amelyekben az olvasóasztalok a polcok mellett vannak elhelyezve.

Ezeket a paradicsomi állapotokat természetesen „beárnyékolják” az ellenőrzés különféle korszerű módjai. De ahol az ellenőrzés nem elektronikával (pl. a látogatójegyet regisztráló automatával) történik, hanem, mint legtöbbször, hagyományos módon, ott megvan a fegyelem hagyománya is. Az ellenőrzés és adminisztrálás korszerűsítése inkább az alapítás idejétől függ, és így elsősorban pénzkérdés; maga a fegyelem is az, de más szempontból. Ha a könyvbeszerzés akadozik, ha a könyv relatív ritkasággá válik, akár csak azért, mert a nyitvatartás rövid, akkor ez a kettős hiány a nálunk jól ismert fegyelmezetlenségekhez vezet: bennfentesek már csak tartós letétnél minősülő korlátlan kötetszámú kölcsönzései, amelyek persze a folyóiratokra is kiterjednek, pult alól való „rövid lejáratú” kölcsönvétel nyilván tartás nélkül, könyvek félretétele, s végül a közfelfogásban el sem ítélt lopás. Minél hiányosabb egy könyvtár, minél nehezebb a beszerzés és minél rövidebb a nyitvatartás, a fegyelmezetlenség annál könnyebben elharapózik és így joggal hivatkozhatnak a nagy könyvtárak arra, hogy náluk a könyv biztonságosabb helyen van. A hiányszülte fegyelmezetlenség azonban oda is begyűri — a tapasztalatokat hadd ne soroljam. Mert hiánynak érzi a kutató a kölcsönzés lassúságát, különösen ha kihelyezett raktár teteleiről van szó, az olvasóterem szűkösségét, a kért kötetre való hosszú várakozást vagy azt, hogy egy folyóirat teljes sorozatát egyszerre nem kérheti ki átnézés céljából (ami nagykönyvtárban érhető).

Bizonyára sokan érezték már a zavart külföldi kollégával való beszélgetéskor, amikor egy új megállapításra került a szó. Esetleg megrendeltük a könyvet, de másfél-két év, amíg megjön. Valószínűbb, hogy meg sem rendeltük, mert nincsen rá pénz. Esetleg megrendeltük, de a rendelést törölték, mert már egy másik könyvtár áll érte sorban. Esetleg egy új folyóiratban jelent meg, és akkor biztos, hogy csak a legközelebbi külföldi úton kerülhet a kezünkbe, mert új folyóiratot csak akkor rendelhetünk, ha egy régiről lemondunk. Ami annak a külföldi kollégának a munka magától értődő feltétele, az nekünk szabályokkal, pénzzel, kollégákkal és felettesekkel való küzdelem.

Kettős hiányról beszéltem. Az egyik relatív, a másik abszolútnak *látszik*. A relatív hiánnyal kezdve a kérdés az, hogy csökkenő importlehetőségeinkkel jól gazdálkodunk-e, a tudományos irodalom beszerzésének és elhelyezésének módja megfelel-e a kutatás követelményeinek, elősegíti-e a kutatómunkát?

Valamikor az ötvenes évek elején elhatárolták a nagy könyvtárak gyűjtési körét. Ez helyes és érthető volt. Egyes teljes sorozatban valahol már meglévő folyóiratokra ez az elhatárolás nem terjedt ki, ami szintén helyes, követendő elv. Kár, hogy épp azokra a tanszéki könyvtárakra nem alkalmazzák, amelyek profiljába a folyóirat vág. Az elhatárolás azonban figyelmen kívül hagyta az intézményi és különösen a tanszéki könyvtárakat, amelyek, mint fentebb láttuk, akkor jórészt elhanyagolhatók voltak. A tanszékek azért is figyelmen kívül maradtak, mert az akkori tudománypolitika a kutatóintézeteket tekintette a kutatás helyeinek. Az a felismerés, hogy a tanszékek az intézetekkel egyenértékű kutatóhelyek lehetnének, sőt, mint az utánpótlás helyeinek preferenciát kell(ene) élvezniök, későn jött: akkor, amikor a felismerést az import csökkentése miatt hathatós lépések nem követhették. Ott kell tehát a tudomány szak mindenkori állásával lépést tartani akaró és abban eligazodni tudó szakembereket nevelni, ahol erre az adottságok hiányoznak. A tanszékek könyv- és folyóiratrendeléseit mint a professzor egyéni érdeklődésének

ellenőrzendő játékerét az Egyetemi Könyvtár patronálja, ami illetéktelen beavatkozással és természetesen a nagykönyvtári szempontok prioritásával jár: nem rendelhető az, ami megvan az Egyetemi Könyvtárban. Tehát az a tanszék jár jól, amelyiknek a profilja az Akadémiai Könyvtárral egyezik. Azzal nem kell a rendelést egyeztetni. Tanszékem könyvtárába huszonöt évvel ezelőtt kb. 20 devizás folyóirat járt, jövőre már csak kettőt kapunk. Miután lemondunk a viszonylag még nélkülözhetőkéről, sorra elvettük tőlünk a leginformatívabbakat, legfontosabbakat, mert megvannak ott, ahol profil szerint nem kellene meglenniök. A mi profilunk szóba sem került.

Más intézmények könyvtárainak ellátottsága a főhatóság mindenkori hajlandósága és lehetőségei szerint változik, egyébként független gyarapítási politikát folytatnak. A kiskorúként kezelt egyetemi tanszékekkel szemben ez előnynek látszik, de a könyvtár szintentartását, netán fejlesztését időről időre ők is indokolni kényszerülnek. A profilok felosztása idején természetesnek vették, hogy egy-egy szakterületért valamely nagykönyvtár felelős, amiből következett, hogy az intézményi könyvtárakat mintegy járulékos, dekoratív jelenségnek fogják fel. Pedig épp ezek a könyvtárak a kutatás helyei, reménybeli műhelyei, amit soha sem pótolhat az, hogy a szakirodalom valamely nagykönyvtárban — esetleg — hiánytalanul „tárolva van”, mert ez legfeljebb egy statisztikai beszámolóban hat megnyugtatóan, de mint a kutatást valóban elősegítő tényező aligha.

Mi akkor a nagykönyvtárak feladata, megint csak a kutatás érdekeit tekintve? Ha a szakkönyvtárak gyűjtik a szakterület irodalmát, még mindig marad a könyveknek és folyóiratoknak egy nyomasztó tömege, amelynek beszerzéséről nem szabad lemondani, de amelyek a szakkönyvtárakat fölöslegesen terhelnék, használatukat is nehezítenék: enciklopédiák, akadémiai kiadványsorozatai, egyetemek több szakterületet (pl. egész kar munkáját) felölelő folyóiratai, szóval minden olyan tudományos, de szűkebben el nem határolt profilú orgánus, amelynek voltaképpen több szakkönyvtárban is helye volna. Egyeztetni ilyen és hasonló tartalmi, nem pedig a leltári tételek formai szempontjából kellene. Valljuk be: a nagykönyvtárak soha sem lesznek könnyen kezelhetők, a szakkönyvtáraknak ellenben rendeltetészerűen azoknak kellene lenniök.

A baj feltehetőleg ott van, hogy a *könyveszerzés* költségvetési kerete egész máshol található, mint a kutatásfinanszírozás tételei, mintha a szakirodalom nem a kutatás előfeltétele lenne. Ebből adódik, hogy olykor igen jelentős kutatástámogatás mellett a kutatóhely elemi szakirodalmi hiányokkal küzd, és ezek pótlására olyan pénzügyi tornamutatványokra is kényszerül, amelyek felett csak a tartalmi szempontokra érzékeny revizorok tudnak elsiklani. Hogy többségük a tudomány szerencséjére ilyen, az a helyzet fonákságán nem változtat. Meggyőződésem, hogy kutatóhelyeink kisebb kutatástámogatással is megelégednének, és azt okosabban tudnák felhasználni, ha könyvtáraik rendszeres, biztosított fejlesztésére lehetőségük lenne. A pályázatos támogatási rendszer terveiből láthattam, hogy a költségek néha igen nagy részét könyvtárközi kölcsönnel behozott könyvek xeroxolására kéri. A könyv bejön, kimegy, egy másik kutató más alkalommal újra meghozatja és így tovább (arról nem beszélve, hogy a könyv hány hónapig van úton). Nem törődhetünk bele abba, hogy mivel nincsen devizánk, egy-egy könyv vagy periodikum legalább egy nagykönyvtárban megvan. Ez látszatmegoldás, amely a szakirodalomból mint munkaeszközből muzeális tárgyat csinál.

A hiány másik fajtája abszolút, vagy annak van beállítva. Kérdésünk az, hogy a tudományos irodalom olyan áru-e, mint bármely más importcikk, vagy netán felmerülhetne egy külkereskedelmen kívüli megítélés lehetősége is?

Engem egy (elismerem, véletlenszerű) egybeesés győzött meg arról, hogy a könyv külkereskedelmünknek éppoly árucikke, mint a francia kozmetikumok, a japán lemezjátszó vagy az osztrák pácolt hal. Amikor ugyanis a könyvrendeléseket 1982 őszén váratlanul leállították, ugyanakkor jelent meg sok példányban az üzletekben — nem hittem a sze-

memnek — Dänikennek, a dilettáns szélhámosság, tudatlanság és tudományellenesség addigra jócskán lefutott bestseller-szerzőjének könyve,² a devizaárfolyamhoz képest kb. 25%-os, a kedvezőtlenebb (miért?) könyvkereskedelmi árfolyamhoz képest 50%-os áremelkedéssel. A kártékony bővli ártámogatásának és a tudományos könyvimport tilalmának furcsa kontrasztja azt bizonyította, hogy *az import nincsen jó kézben*, és mivel egy kézben van, enyhén szólva is fennáll a tárgytól idegen szempontok eluralkodásának, a könyvimportra fordított deviza nem rendeltetésszerű felhasználásának a veszélye.

Lehet, hogy az említett könyv kapcsolt áru volt, kesudió (annál persze rosszabb ízű). A külkereskedelmi könyvforgalmazás zegét-zugát nem ismerem, a könyvárak más importáraktól függetlenül erősebben emelkedő átszámításának okát még kevésbé. Ha deviza-számlámról rendelék magamnak könyvet, 50%-kal olcsóbban kapom, mint ha tanszékeim rendelné. A kutatóhely és a tudomány kárára felszámított többlet valahol nyereségként jelentkezik, de félek, hogy nem a tudománytámogatás rovátán. Nem szívesen hiszem el, hogy a tudományos információcserét mint hazai termékekkel kiváltható és kiváltandó áruk fölsőleges behozatalát szabályozó célú, sőt büntető felárral sújtják. A tudományos irodalom egyedi áru, amelynek megvétele nem lehet sem kereskedői válogatás, sem piaci verseny tárgya, az esetek nagyobb és nyomósabb részében pedig még csereáru sem, mert cserélhető kínálatunk (pl. intézményi kiadványok) nem találkozik a többnyire csak vásárolható (kiadóknál megjelenő) kínálattal. Abba bele lehetne törődni, hogy drága képeskönyveket és bestsellereket felárral hoznak forgalomba, de a tudományt felárral sújtani csak azért, mert az erre hivatottak könyv és könyv között nem tudnak különbséget tenni, nem más, mint visszaélés a monopolhellyel.

Ehhez már csak egyetlen gyanúmat fűzhetem hozzá. Azok a folyóiratok, amelyeknek előfizetését az elmúlt években felmondatták velünk, és azok a könyvek, amelyeknek megrendeléséről le kellett mondanunk, még az ország összes kutatóhelyeinek ilyen hiányát számítva is aligha tesznek ki néhány tízezer dollárnál többet. Külkereskedelmi mérlegünkben ez akkor sem tűnik számottevő tételnek, ha illetékesek keretszámokkal és ágazati mutatókkal az ellenkezőjét bizonygatnák. Az idők jobbrafordultával a ma előállt hiányokat vagy egyáltalán nem, vagy pedig jelentős többletköltséggel tudjuk majd pótolni. A szakkönyv nem olyan cikk, amelynek erkölcsi kopása folytán piaci ára csökken. Az erkölcsi kopás még abban sem nyilvánul meg, hogy a könyvet nem adják ki újra, ha elfogyott. Reprint hiányában az antikvár ár mindig növekszik; egyes nyugati könyvkereskedők a mi rég elfogyott kiadványainkat az eredeti árnak többszöröséért árusítják. Antikvár jegyzékekből pedig, ha a fenti okoktól el is tekintünk, már csak könyvimportunk nehézkessége és ügyetlensége folytán sem tudunk rendelni. Az ellenkezője, sajnos annál igazabb. Nagy múltú szakfolyóirataink teljes sorozatait beszerezni lehetetlenség. Új könyvtárakban hiányoznak, sok régiben hézagosak. Itthon csak egy üzleti polcon látam teljes sorozatokat belőlük, ahova betévedtem, de rögtön ki is tessékeltek: ez a Kultúra exportraktára volt.

Mócsy András

² E. v. DÄNIKEN: *Aussaat und Kosmos* (Ullstein Sachbuch Nr. 34110). A hátsó borítóra nyomott ár 6,80 DM, az Idegen nyelvű Könyvesboltban általam vett corpus delicti ára 85,— Ft volt.